

باز کاوی جایگاه سیاحت و گردشگری در اسلام

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۹/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۱۲

کد مقاله: ۲۷۷۸۳

حسن فضل^۱، سید حسین مجتبوی^۲

چکیده

مسلمانان طی قرون و اعصار، به مناطق گوناگون زمین سفرهای زیادی داشته و به نگاشتن گزارش‌هایی درباره این سفرها اقدام کرده‌اند. وجود کتب بی‌شمار در زمینه‌های تاریخ، جغرافی، ادیان، آداب و رسوم و نیز سفرنامه‌ها مؤید این گفته است. اسباب و علل گوناگون همچون مهاجرت، دانش‌اندوزی، تجارت و کسب درآمد، حج و زیارت، شناخت شهرها و کشورها، ماجراجویی، مسأحتی و دریافت خراج و جمع‌آوری جزیه و مالیات، تبلیغ دین و بالاخره مأموریت‌ها و مراودات سیاسی این سفرها را باعث شده است. از نتایج این سفرها می‌توان به رشد اقتصادی، علمی، اخلاقی و ایجاد نشاط و رفع خستگی روحی مسافران اشاره کنیم. هدف نویسندگان در نگارش این مقاله بر آن است که با روش توصیفی-تحلیلی، به بازکاوی جایگاه سیاحت و گردشگری در دین مقدس اسلام پرداخته و از سوی دیگر با توجه به دستورات دین مقدس اسلام یعنی سخن حضرت باری و سیره معصومان (ع)، آداب و فوائد آن را تبیین کنند. با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و احادیث منقول از پیشوایان معصوم (ع) به نظر می‌رسد که سیاحت و گردشگری به‌مثابه سفرهای زیارتی، جایگاه ویژه و ارزشمندی در دین اسلام دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی: اسلام، سفر، گردشگری، آداب سفر، فواید سفر

hf_1967_t@yahoo.com

drmojtabavi@yahoo.com

۱- مدرس مدعو گروه معارف اسلامی، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

۲- عضو هیئت علمی گروه هنر اسلامی، مؤسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

هدف این پژوهش در پاسخ به این پرسش‌هاست که دین اسلام چه رویکردی نسبت به سیاحت و گردشگری داشته؛ چه آداب و مقرراتی را برای آن وضع کرده و از این رهگذر چه سودی عاید مسلمانان می‌شود. فرض بر این است که اسلام بر سیر و سیاحت تأکید داشته و آداب و مقرراتی برای آن تعیین کرده است. خداوند متعال در آیات متعدد و پیشوایان معصوم (ع) در احادیث فراوان، بارها به سیر و سیاحت سفارش کرده و به نتایج مهم آن اشاره کرده‌اند. نیز در روایات منقول از رسول گرامی اسلام (ص) و امامان (ع) آدابی برای انجام آن ذکر شده است. به همین سبب است که مسلمانان به سفرهای بسیار مبادرت ورزیده و از نتایج آن بهره مند شده‌اند. نتایج سفر نه تنها برای خود گردشگران و سیاحان مفید بوده بلکه نگاهستن مشاهدات، توسعه دانش تاریخ، جغرافی و تبادل فرهنگ‌ها را باعث شده است. معدود کتاب‌ها و مقالاتی در این زمینه نگاشته شده اما بیشتر در لابلای متون اسلامی به این امر پرداخته شده است.

۲- دیدگاه قرآن

ذات باری تعالی در قرآن کریم، به جایگاه و اهمیت سیر و سیاحت و فواید آن تأکید دارد. این کتاب آسمانی، سیر و سیاحت در زمین را مایه رشد نیروی تفکر و تعقل آدمی و زمینه‌ساز پیشرفت مادی و معنوی، پختگی و کمال انسان می‌داند. چراکه سفر، انسان را با راه و رسم زندگی دیگران و آداب و رسوم مردم شهرها و مناطق آشنا می‌سازد و از این رهگذر گردشگران قادر خواهند بود از آداب نیکو، اخلاق ارزنده و سنت‌های پسندیده بهره ببرند.

واژه «سیر» در تعدادی از آیات قرآن کریم آمده است. در برخی از آنها خداوند به گردش و سیاحت امر می‌کند:

«در اطراف زمین گردش کنید تا ببینید آنان که وعده‌های خدا را تکذیب کردند، چگونه به هلاکت رسیدند.» (آل عمران/۱۳۷)

«بگو ای پیامبر! بر روی زمین بگردید تا فرجام سخت‌انتهایی را مشاهده کنید که آیات خدا و رسولان او را تکذیب کردند.» (انعام/۱۱) «آیا در روی زمین سیر نکرده تا عاقبت پیشینیان‌شان را بنگرند؟» (یوسف/۱۰۹) «پس بر روی زمین گردش کنید تا فرجام آنانی را ببینید که پیامبران را تکذیب کردند.» (نحل/۳۶) «بگو در زمین حرکت کنید و سرانجام بدکاران را مشاهده کنید.» (نمل/۶۹) «چرا بر روی زمین سیر نمی‌کنند تا دارای دل‌هایی شوند که با آنها ببیند و گوش‌هایی که با آنها بشنوند زیرا چشم‌ها نابینا نمی‌شوند اما قلب‌هایی که در سینه‌ها هستند، نابینا می‌شوند.» (حج/۴۶) «بگو که در زمین سیر کنید و ببینید که خدا چگونه مخلوقات را آفریده و سپس حیات و وجود در آخرت را ایجاد خواهد کرد که خداوند بر هر چیز تواناست.» (عنکبوت/۲۰) «آیا در زمین سیر نکردند تا عاقبت کار پیشینیان‌شان را ببینند که از اینها بسیار توانا تر بودند، بیشتر از اینها در زمین کشتزار داشتند و کاخ و عمارت برافراشتند. رسولان خدا با آیات و معجزات برای هدایت آنان آمدند و خدا درباره آنها هیچ ستم نکرد بلکه خود آنها در حق خویش ستم کردند.» (روم/۹) «به مردم بگو که در زمین و احوال اهلس سیر کنید تا از عاقبت طایفه‌های پیش از خود آگاه شوید که بیشترشان کافر و مشرک بودند.» (روم/۴۲) «و ما میان آنها و شهرهایی که در آنجا پر نعمت و برکت گرداندیم، قریه‌هایی آشکار قرار دادیم و مسافت را در آنها معین کردیم و به آنها گفتیم که در این ده و شهرهای نزدیک به هم، شب‌ها و روزها با ایمنی کامل سفر کنید.» (سبا/۱۸) «آیا این مردم در روی زمین سیر نمی‌کنند تا عاقبت کار ستمکاران پیش از خود را ببینند که نیرو و اقتدارشان بیش از اینان بود؟ و هیچ موجودی در آسمان و زمین از قدرت خدا نتواند کاست که همانا خدا عالم و قادر مطلق است.» (فاطر/۴۴) «آیا مردم در روی زمین سیر نمی‌کنند تا عاقبت کار پیشینیان‌شان را ببینند که آنها با آنکه بسیار از اینان قوی‌تر و آثار وجودیشان در روی زمین بیشتر بود، سرانجام خداوند به کیفر گناهانشان بگرفت و از قهر و انتقام خدا هیچ‌کس نگهدارشان نبود.» (غافر/۲۱) «آیا مردم در زمین به سیر و سفر نمی‌روند تا عاقبت حال پیشینیان‌شان را مشاهده کنند که از اینها بیشتر، قویتر و مؤثرتر بودند و آنچه را که اندوختند، آنها را حفظ و حمایت نکرد؟» (غافر/۸۲) «آیا در زمین سیر نکردند تا فرجام کسانی را ببینند که پیش از آنها بودند؟ خداوند آنها را هلاک کرد و برای کافران مانند این عذاب‌ها است.» (محمد/۱۰)

دسته‌ای دیگر از آیات شریفه قرآن به اهمیت و جایگاه ارزشمند سیر و سیاحت اشاره دارد: «اوست آنکه شما را در خشکی و دریا سیر می‌دهد تا آنگاه که در کشتی نشینید و باد ملایمی کشتی را به حرکت درآورد و شما شادمان و خوشبخت باشید به ناگاه تبدادی بوزد و کشتی از هر سو به امواج خطر افتد و شما خود را در ورطه هلاکت ببینید. آن زمان خدا را به اخلاص و دین‌فطرت بخوانید که بارالها! اگر ما را از این خطر نجات بخشی، همیشه تو را سپاس خواهیم گفت.» (یونس/۲۲)

در تعداد دیگری از آیات، خداوند متعال مردمان را به مشاهده دقیق کاینات و اندیشیدن در آنها دعوت می‌کند: «اوست خدایی که بساط زمین را بگسترده، کوه‌ها برافراشت و نهرها جاری ساخت. هرگونه میوه‌ای پدید آورد. همه چیز را جفت بیافرید و شب تار را با روز روشن بیوشانید. همانا در این امور برای اندیشیدن نشانه‌هایی است.» (رعد/۳) ما نشانه‌های خود را در آفاق جهان و نفوس بندگان کاملاً هویدا و روشن می‌سازیم.» (فصلت/۵۳) در روی زمین برای اهل یقین و هم در نفوس خود شما مردم، دلیل‌های قدرت الهی پدیدار است. آیا با چشم بصیرت در خود نمی‌نگرید؟» (الذاریات/۲۱-۲۰) «و شما مردان در صبح و شام بر دیار ویران

قوم لوط می‌گذرید و باز عقل خود را به کار نمی‌بندید؟» (الصافات/۱۳۸-۱۳۷) «و این مردم چه بسیار بر آیات و نشانه‌های قدرت حق در آسمان‌ها و زمین می‌گذرند و از آن روی می‌گردانند.» (یوسف/۱۰۵)

۳- دیدگاه پیشوایان معصوم (ع)

پیامبر اکرم (ص) برای مسافر ارزش زیادی قائل بود تا آنجایی که فرمود: «مرگ در غربت، شهادت است.» (حر عاملی، ج ۸: ۲۵۱) در روایت دیگر پیامبر اکرم (ص) به اهمیت سفر اشاره می‌فرماید: «میزان و سنجش یک ملت و قوم به مسافرت و سیاحت آن قوم بستگی دارد.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۱۲) نیز پیامبر اکرم (ص) فرمود: «سه کس هستند که خداوند دعایشان را رد نمی‌کند: روزه‌دار تا افطار کند، ستم‌دیده تا ستم از او دفع شود و مسافر تا به وطن خود بازگردد.» (پابنده، ۱۳۵۶: ش ۱۲۵۵) روایت دیگری با همین مضمون از حضرت نقل شده است: «سه دعا بی‌تردید مستجاب است: دعای مظلوم، دعای مسافر و دعای پدر برای فرزندش.» (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۱۷۶)

به مانند رسول گرامی اسلام (ص)، امامان معصوم (ع) نیز به این امر تأکید دارند. امام صادق (ع) به خانه برادرش، عبدالله بن محمد رفته بود. عمروبن حرث خدمت امام (ع) رسید و گفت: فدایت شوم! چه شده که به اینجا آمده‌اید؟ فرمود: برای گردش (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶). از امام رضا (ع) نقل شده است: روزی به گردشی خودمانی رفتیم. یکی از خدمتکاران فراموش کرده بود که نمک بیاورد. از این رو از گوسفند چاقی که برایمان ذبح کردند، هیچ استفاده‌ای نکردیم و بازگشتیم (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶). از حضرت عیسی (ع) نقل شده است: انسان در وطن قدر و ارزشی ندارد. چون غربت اختیار کند و سیاحت نماید، در قدر و ارزش خود بیفزاید (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۳). البته سفر در راه خدا جایگاه بالاتری دارد. پیامبر اکرم (ص) فرمود: سفر در راه خدا از پنجاه حج بالاتر است (پابنده، ۱۳۵۶: ش ۲۲۲۶).

۴- انگیزه‌ها و فواید سفر

انگیزه گردشگران برای سفر متفاوت است. دین مقدس اسلام انگیزه‌های بسیاری را برای سفر برمی‌شمارد و به نتایج مطلوب آن اشاره می‌کند. روایات بسیاری در این زمینه در منابع و متون اسلامی آمده است که به تعدادی اشاره می‌شود: رسول اکرم (ص) در وصیتی به امام علی (ع) فرمود: «سزاوار نیست انسان عاقل به سفر رود مگر برای سه منظور: تجارت و کسب درآمد و اصلاح معاش، نیل به کمالات معنوی و تعالی روح و ذخیره معاد، و یا برای تفریح و تفرج و جلب لذت‌های مباح.» (فلسفی، ۱۳۴۸: ۴۳۱-۴۳۰). در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «انسان عاقل جز با یکی از هدف‌های سه‌گانه زیر سفر نمی‌کند: توشه‌گیری برای آخرت، بازسازی معاش و اقتصاد زندگی، دستیابی به لذت‌های مشروع.» (حرعاملی، ج ۸: ۲۴۹)

در دیوانی منسوب به امام علی (ع) آمده است (فلسفی، ۱۳۴۸: ۴۳۳-۴۳۲):

تَتَرَبَّ عَنِ الْأَوْطَانِ فِي طَلَبِ الْعُلَى
فَسَافِرْ، فَفِي الْأَسْفَارِ خَمْسُ فَوَائِدِ
تَفَرُّجٌ هَمٍّ وَ اِكْتِسَابٌ مَعِيشَتِ
وَ عِلْمٌ وَ آدَابٌ وَ صَحْبَتُ مَاجِدِ

«برای رسیدن به جایگاه عالی از وطن‌های خود دور شوید و مسافرت کنید که در سفر پنج فایده است: انبساط روح و برطرف شدن اندوه، کسب درآمد و تأمین معاش، فراگرفتن علم و تجربه، به‌دست‌آوردن آداب زندگی و نیز دوستی و همنشینی با افراد بافضیلت.»

میبدی چه زیبا شعر امام (ع) را به فارسی برگردانده است (کاشفی بیهقی، ۱۳۶۲: ۳۶۳):

جمعی که رموز عشق دریافته‌اند
علم و ادب و خرمی و کسب معاش
کام دل خویش در سفر یافته‌اند
در صحبت ارباب نظر یافته‌اند

سفر برای مسافر فواید و سودمندی‌هایی دارد که مهمترین آنها عبارتند از:

۴-۱- سلامتی و تندرستی

یکی از فایده‌های سفر، به‌دست‌آوردن سلامتی و تندرستی است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «سفر کنید تا سالم باشید.» (فلسفی، ۱۳۴۸: ۴۳۱) این سلامتی می‌تواند جسمی یا روحی باشد. معمولاً انسان در زندگی دچار خستگی روحی می‌شود که برای رهایی از این ملالت‌ها، چاره‌ای بهتر از سفر ندارد. سفر باعث تازگی روحیه انسان و تنوع در زندگی او می‌شود؛ ضمن اینکه سفرهای زیارتی در تقویت روحیه معنوی آدمی بسیار مؤثر هستند.

۴-۲- کسب درآمد

مهمترین فایده مادی سفر، بُد اقتصادی و درآمد حاصل از آن است. گردشگری برای مناطق مورد بازدید اشتغال‌زایی فراهم می‌کند. امروزه اقتصاد بسیاری از کشورهای جهان بر پایه صنعت گردشگری است. شهرها و مناطق مذهبی به دلیل جاذبه معنوی، استعداد زیادی برای جذب گردشگر مذهبی دارند. از سوی دیگر این درآمد می‌تواند برای گردشگران هم وجود داشته باشد. توجه اسلام به کسب روزی حلال و بهره‌مندی از مواهب طبیعت باعث ایجاد انگیزه برای سفرها شده است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «در زمین پراکنده شوید و فضل و رحمت خدا را بجویید.» (جمعه/۱۰) سفر به برخی مناطق آزاد تجاری و برخی از کشورها و شهرها، خرید ارزان و تجارت سودآور را به دنبال دارد. از رسول اکرم(ص) و امام صادق(ع) نقل شده است: «سفرکنید تا سلامت باشید و مسافرت کنید تا درآمد به دست آورید.» (پاینده، ۱۳۵۶: ش ۱۷۲۶؛ حرعاملی، ج ۸: ۲۵۱)

۴-۳- کسب دانش

از فایده‌های مسافرت، کسب دانش است. رسول خدا (ص) فرمود: «مسافرت کنید. چه، اگر در سفر نفع مالی عایدتان نشود، از فایده‌های عقلی بهره‌مند خواهید شد.» (فلسفی، ۱۳۴۸: ۴۳۲) نیز می‌فرماید: «کسی که از خانه‌اش برای طلب دانش بیرون رود، در راه خدا حرکت کرده است تا زمانی که برگردد.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۱۶) همچنین از حضرت نقل شده است: «هرکس در راهی قدم بردارد که در آن دانشی به دست آورد، خداوند برای او راهی به سوی بهشت هموار سازد.» (فلسفی، ۱۳۴۸: ۴۳۲).

۴-۴- گسترش دین اسلام

یکی از فایده‌های گردشگری و مسافرت در گذشته، گسترش دین اسلام بوده است. اگر امروزه کشور اندونزی به عنوان پرجمعیت‌ترین کشور اسلامی شناخته می‌شود، مالزی از جمعیت مسلمان بسیار برخوردار است و در کشورهای جنوب شرقی آسیا مانند تایلند، فیلیپین، میانمار و حتی چین مسلمانان زیادی زندگی می‌کنند، به مدد سفر سیاحان و تاجران مسلمان، می‌باشد.

۴-۵- ایجاد امت واحده اسلامی

یکی از هدف‌های مهم دین اسلام، ایجاد ملّتی یکپارچه و متحد است. پیامبر گرامی اسلام (ص) در این باره می‌فرماید: «مَثَلُ مؤمنان در دوستی و دلبستگی با یکدیگر به اعضای یک پیکر می‌ماند که وقتی عضوی به درد آید، عضوهای دیگر در مراقبت و رعایت آن عضو قرار ندارند.» (نمازی، ج ۱، ۱۴۰۹: ۱۲) این روایت از امام صادق (ع) نیز نقل شده است. سعدی نیز این گونه اشاره کرده است:

بنی آدم اعضای یک پیکرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار

۴-۶- زیارت یا گردشگری مذهبی

گونه‌ای از سفرها، سفرهای معنوی یا گردشگری مذهبی است. حج تمتع از سفرهای واجبی است که مؤمن مستطیع بایستی یک بار در عمر خود انجام دهد. درباره حج تمتع منقول است: کسی که مستطیع باشد و به حج نرود غیرمسلمان مرده است (قمی، ج ۱: حج). درباره عمره نیز روایاتی نقل شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «حج گزارید تا ثروتمند شوید.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۵۰)

زیارت عتبات و خاندان پیامبر(ص) نیز از مستحبات و مؤکدات مذهب تشیع است. اقدام به این سفر، نتایج معنوی و کسب حسنات بسیار در بر دارد. در کتاب فقیه از امام رضا (ع) روایت شده که فرمود: «به درستی که برای هر امامی، عهدی است در گردن دوستان و شیعیانش ... پس هرکس ایشان را از روی ارادت و محبت زیارت کند، در حالی که آنچه را که آنها میل و رغبت داشته‌اند، قبول داشته باشد، امامان (ع) در روز قیامت، شفیع آنها خواهند بود.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۲۴-۲۳) از امام موسی بن جعفر (ع) نیز روایت شده است: «کمترین پاداشی که به زائر امام حسین (ع) در کنار شط فرات داده شود، در صورتی که عارف به حق و ولایتش باشد، این است که گناهان گذشته و آینده‌اش آمرزیده شود.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۲۸) رسول خدا (ص) درباره حضرت رضا (ع) فرمود: «به زودی پاره تن من در زمین خراسان مدفون خواهد شد. زیارت نمی‌کند او را مؤمنی مگر آنکه خداوند او را سزاوار بهشت گردانیده و جسدش را بر آتش حرام کرده است.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۳۵)

۴-۷- تدبیر در نشانه‌های خداوند

خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «ای رسول! به مردم بگو که در زمین سیر کنند و ببینند که خداوند چگونه مخلوقات را آفریده است و سپس زندگی را در آخرت ایجاد خواهد کرد که خداوند بر هر چیز تواناست.» (عنکبوت/۲۰)

۴-۸- بهره‌گیری از تجارب دیگران

یکی از برترین هدف‌های اسلام از گردشگری و سفر، بهره‌گیری و استفاده از تجربه‌های اقوام و ملت‌های مختلف است. امام علی (ع) در این باره فرموده است: «ای فرزند من! گرچه من مانند بعضی از پیشینیان خود عمر طولانی نداشتیم اما به اعمال و رفتار آنها به دقت نگریسته و در اخبارشان اندیشه نمودم. نیز در بازمانده‌های آنها سیر کردم. آنچه از تجربه‌های آنها استفاده نمودم، دستاوردش برای من چنان بود که انگار از اول تا آخر با آنها زندگی کرده‌ام. در نتیجه پاکیزگی و کردار خوب آنها را از بدی‌ها، و سود و منافع حاصله را از ضرر و زیان، تفکیک نمودم سپس هر کاری را که پسندیده بود برای تو برگزیدم و آنچه بد و سبب سرگردانی بود، تو را از آن منع کردم.» (سید رضی، ۱۳۸۴: نامه ۳۱)

۴-۹- عبرت از سرنوشت ملل

از اهداف ارزشمند سیاحت و گردشگری، عبرت‌اندوزی است. در بخش‌هایی از قرآن کریم، خداوند متعال به این مسأله تأکید دارد: «آیا مردم در زمین گردش نمی‌کنند تا به بزرگی گذشتگان به دیده عبرت بنگرند؟ همانا هیچ موجودی در آسمان و زمین از قدرت خدا نتواند کاست و خداوند عالم و قادر مطلق است.» (فاطر/۴۴)

۴-۱۰- آشنایی با علوم و فنون سایر ملل

آشنایی مردم با علوم و فنون سایر مردم در مناطق گوناگون، از هدف‌های دین اسلام از گردشگری است. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «همه حق دارند و باید به منظور رشد شخصیت انسانی خود، از تعلیم و تربیت بهره‌مند گشته و از دانش همه ملل استفاده کنند.» (میرطالبیان، ۸۰-۱۳۷۹: ۸۳) سخن معروف پیامبر اعظم (ص) است: «برای کسب دانش در سراسر زمین سیر کنید، هرچند در کشور چین باشد.» (پاینده، ۱۳۵۶: ش ۳۲۴)

۵- آداب سفر و گردشگری

شرع مقدس اسلام برای سیر و سفر آدابی ذکر کرده است که به برخی اشاره می‌شود:

۵-۱- بازگرداندن امانات و دادن بدهکاری‌ها

برای مسافر لازم است که پیش از سفر بدهکاری‌هایش را بپردازد و چنانچه امانتی نزد اوست به صاحبش بازگرداند.

۵-۲- تعیین زمان مسافرت

زمان سفر و گردش نزد معصومان (ع) بسیار اهمیت داشته است. رسول خدا (ص) سفر دریایی را هنگام طوفان ناپسند می‌شمرد (جوادی‌آملی، ۱۳۹۲: ۱۷۹). در احادیث به زمان‌های خاص برای مسافرت اشاره شده است. از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: «در روز سه‌شنبه مسافرت کنید.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۴) در روایتی دیگر از حضرت آمده است: «شب جمعه برای سفر عیبی ندارد.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۴) امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «در روز جمعه پیش از نماز مسافرت مکن جز برای جهاد در راه خدا و یا کاری که در انجام آن ناچار هستی.» (سید رضی، ۱۳۸۴: نامه ۶۹) امام باقر (ع) می‌فرماید: «رسول خدا (ص) روز پنج‌شنبه سفر کرد و فرمود: روز پنج‌شنبه روزی است که خدا، رسول او و فرشتگان، آن را دوست دارند.» (سید رضی، ۱۳۸۴: نامه ۶۹) امام صادق (ع) هم فرموده است: «روز دوشنبه سفر نکنید و در پی حاجتی نباشید.» (فضیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۵) در روایت دیگری آمده است: «هرگاه خواستی سفر کنی، یکی از این سه روز را اختیار کن: شنبه، سه‌شنبه و پنج‌شنبه.» (مجلسی، ج ۲۲: ۳) حدیثی دیگر از امام صادق (ع) به سفر در روز شنبه تأکید دارد (مجلسی، ج ۲۲: ۳). حضرت رضا (ع) در این باره فرمود: «هرکس چهارشنبه آخر ماه، بیرون رود، از هر آفتی نگهداشته شود و نگرانی برایش پیش نیاید و خداوند حاجت او را برآورد (مجلسی، ج ۲۲: ۳). ظاهراً در گفتار تمام معصومان (ع) روز دوشنبه برای سفر نهی شده است. شخصی به نام ابویوب گوید: خواستیم روز دوشنبه به مسافرت برویم؛ بنابراین نزد امام صادق (ع) رفتیم. فرمود: «از روز دوشنبه روزی بدتر نیست. در آن روز پیامبر (ص) از دنیا رفت و وحی به اتمام رسید. روز دوشنبه

بیرون نروید بلکه روز سه‌شنبه به سفر روید (مجلسی، ج ۲۲: ۳). در روایتی دیگر از امام صادق (ع) روزهای اول، دوم، نهم، یازدهم، دوازدهم، چهاردهم، پانزدهم، هفدهم، هجدهم، نوزدهم، بیستم، بیست‌ودوم، بیست‌وسوم، بیست‌وهفتم، بیست‌وهشتم، بیست‌ونهم و سیام برای مسافرت سفارش شده است (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۶-۱۹۴). البته از امام صادق (ع) روایتی دیگر نقل شده است که فرمود: « صدقه بده و هر روز که خواستی بیرون برو.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۷۶)

۵-۳- توشه مسافر

همراه داشتن لوازم مورد نیاز سفر امری ضروری است. درباره پیامبر اکرم (ص) چنین نقل شده است: پیامبر (ص) وقتی سفر می‌کرد با خود پنج چیز را همراه می‌برد: آینه، سرمه‌دان، آفتابه، مسواک و شانه و در روایتی دیگر، افزون بر آنها: قیچی (مجلسی، ج ۲۲: ۳). از حضرت صادق (ع) نقل شده است: «چون به سفر روید، سفره با خود بردارید و طعام‌های نفیس در آن سفره بگذارید.» (مجلسی: ۲۸۸) نیز از حضرت رسول اکرم (ص) منقول است: «از شرف آدمی آن است که هرگاه به سفری رود، توشه خود را نیکو گرداند.» (مجلسی: ۲۸۸) در حدیث دیگر نقل شده است که امام زین‌العابدین (ع) چون به سفر حج یا عمره می‌رفت، از بهترین توشه‌ها برمی‌داشت (مجلسی: ۲۸۸). از امام صادق (ع) این دستور نقل شده است: «در میان توشه خود نان بردار که باعث برکت می‌شود.» (مجلسی: ۲۸۸) همچنین از ایشان منقول است: «هرگاه به سفر رفتید، غذای خوب تهیه کنید و از آن به دیگران بدهید.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۵۲) امیر بیان علی (ع) از نبی مکرم اسلام (ص) نقل فرمود: «هرکس به سفر رود با خود عصا (چوبدستی) بردارد.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۹۱) روایت است که در سفر زیارت امام حسین (ع)، بهتر است طعام خوب همراه نباشد و به غذایی ساده بسنده شود. نقل است از امام صادق (ع) که درسفر زیارت امام حسین (ع) دستور داد مسافران به غذای اندکی همچون نان و شیر بسنده کنند (مقدم، ۱۳۵۶: ۲۰۰). لقمان حکیم درباره لوازم سفر به پسرش گوید: «چون به سفر رفتی، شمشیر، کمان، اسب، کفش، عمامه، ریسمان، مشک آب، سوزن خیاطی و داروهایی که برای تو و همراهانت لازم است، با خود بردار.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۲۰۰)

۵-۴- خداحافظی با آشنایان

از آداب مسافرت، خداحافظی با بستگان و آشنایان است که بایستی پیش از سفر انجام شود. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «بر مسلمانان حق است که هنگام سفر، برادران دینی خود را آگاه سازند و بر برادران دینی او حق است که وقتی از سفر برگشت، به دیدارش روند.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰، ۱۱) نقل شده که رسول اکرم (ص) هنگام وداع با مؤمنان، چنین می‌فرمود: «خداوند توشه شما را پرهیزکاری قرار دهد. به هر سو که رفتید، شما را به خیر هدایت کند. هر حاجتی که دارید برایتان روا سازد. دین و دنیای شما را برایتان سالم بدارد و شما را سلامت به خانواده برگرداند.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۶۳-۶۲)

۵-۵- پرداخت صدقه

از سفارش‌های دین مبین اسلام، دادن صدقه به نیازمندان است. اقدام به این کار پیش از سفر تأکید فراوان شده است. امام صادق (ع) راجع به این مسأله می‌فرماید: «سفر خود را با صدقه دادن آغاز کن و هرگاه خواستی بیرون برو زیرا با صدقه دادن سلامتی سفت را می‌خری.» (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶)

۵-۶- داشتن همراه

از ضروریات سفر، داشتن همسفر خوب است. از امام علی (ع) نقل شده است: «پیش از سفر، از همسفر جويا شو و پیش از خرید خانه، بین همسایهات کیست.» (سید رضی، ۱۳۸۴: نامه ۳۱) پیامبر اکرم (ص) به حضرت علی (ع) چنین وصیت نمود: «با علی! هرگز تنها به سفر مرو.» (مجلسی: ۲۸۸) امام موسی بن جعفر (ع) نیز می‌فرماید: «پیامبر (ص) سه نفر را لعن کرد. آنکه توشه خود را تنها بخورد و آنکه در بیابان‌ها تنها سفر کند و آنکه در خانه‌ای تنها به سر برد.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۶) رسول اکرم (ص) در این باره فرموده‌اند: «می‌خواهی تو را از کسی که از همه مردم بدتر است خبر دهم؟ آن کس که تنها غذا خورد و به کسی چیزی ندهد و تنها سفر کند و بنده خویش را بزند.» (پاینده، ۱۳۵۶: ش ۴۶۴) از اسماعیل بن جابر روایت شده که گفت: در مکه خدمت ابی‌عبدالله (ع) بودم که مردی از مدینه خدمت آن حضرت رسید. امام (ع) به مرد فرمود: چه کسی همراه تو بود؟ عرض کرد: هیچ کس. حضرت فرمود: اگر من نزد تو بودم، دستور خوبی به تو می‌دادم و سپس فرمود: یک نفر، شیطان است، دو نفر شیطانند، سه نفر هم صحبتند و چهار نفر رفیق (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۵۹-۵۸).

وجود همسفر لازمه سفر است اما این همسفر بایستی شرایطی داشته باشد. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «با مردم خوش‌اقبال و مرفه سفر کنید.» (پاینده، ۱۳۵۶: ش ۱۷۱۸) داشتن اصالت خانوادگی از شروط دیگر همسفر است. از امام صادق (ع) نقل شده است: «با کسی همسفر شو که از او زینت بگیری، نه با کسی که از تو زینت بگیرد.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۶۰) فردی به امام صادق (ع) گفت: شما حال من و خرج کردن مرا نسبت به برادران دینی می‌دانید. گاه با بعضی از ایشان در راه مکه همراه می‌شوم و برایشان خرج می‌کنم. حضرت فرمود: «چنان مکن. اگر تو خرج کنی و آنان هم خرج کنند، به ایشان ستم و اجحاف می‌شود. اگر آنان از خرج خودداری کنند، آنها را خوار کرده‌ای. پس با مانند خود همراه شو.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۹-۱۹۸) امام باقر (ع) هم در این باره می‌فرماید: «چون خواستی با کسی همراه شوی، با مانند خودت همراه شو و با کسی که خرج تو را به عهده گیرد، همراه مشو که آن کار برای مؤمن خواری است.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۹)

۵-۷- انتخاب سرپرست

وجود مدیر و سرپرست بسان بیشتر امور در انجام سفر، ضروری است. این امر باعث نظم در کارها و مانع اختلاف آرا می‌شود. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «هرگاه سه نفر همسفر شدند، از میان خود یک نفر را سرگروه کنند.» (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱، ۴۹۶)

۵-۸- تقسیم هزینه‌ها

رسول خدا (ص) می‌فرماید: «از آداب سفر این است که همسفران هزینه سفر را پیشاپیش جدا و مشخص کنند که مایه آرامش خاطر و نیک‌خویی آنهاست.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۸۱)

۵-۹- همکاری و خدمت

همکاری و تعاون از آداب شایسته در سفر است. رسول اکرم (ص) در این زمینه فرموده است: «بزرگ مردم کسی است که خدمتگزار آنان باشد.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۸۱) نقل شده است که پیامبر (ص) در سفری یارانش را به ذبح گوسفندی فرمان داد. یکی گفت: کشتن با من. دیگری گفت: پوست کردن آن با من و دیگری بختن را برعهده گرفت. پیامبر (ص) هم فرمود: «هیزم آوردن با من. یاران گفتند: ای پیامبر! پدر و مادر ما فدای تو باد! خود را به زحمت می‌فکن. ما خود این کار را انجام می‌دهیم. حضرت فرمود: خداوند بنده‌ای را دوست ندارد؛ زمانی که همراه یارانش بود، از آنها ممتاز باشد. پس حرکت کرد و به فراهم‌نمودن هیزم پرداخت (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۱۸-۱۷). روایت شده است نام شخصی را نزد پیامبر به نیکی بردند و عرض کردند: یا رسول الله! در سفر مکه ما با بود. هرگاه در جایی پیاده می‌شدیم و سوار می‌شدیم، سرگرم ذکر خدا بود. پیامبر (ص) فرمود: چه کسی خوراک او را آماده می‌کرد و به مرکبش علوفه می‌داد؟ گفتند: ما. فرمود: همه شما از او برترید (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۱۸). امام صادق (ع) می‌فرماید: «حق مسافر این است که اگر بیمار شود، همراهانش سه روز برایش توقف کنند» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۹) از رسول اکرم (ص) نیز در این باره نقل شده است: «هرکه مؤمن مسافری را کمک کند، حق تعالی از او هفتاد و سه سختی از سختی‌های دنیا برمی‌دارد و او را از هفتاد غم در آخرت نجات بخشد، زمانی که از شدت سختی‌های قیامت نفس‌های مردم گرفته باشد.» (مجلسی: ۲۹۱) در این باره امام علی (ع) فرمود: «از اخلاق سفر این است که فرد با همراهان کمتر اختلاف داشته باشد.» (حر عاملی، ج ۸: ۳۲۳)

۵-۱۰- مشورت

مشورت نه تنها در سفر، بلکه در همه امور پسندیده می‌باشد. امام صادق (ع) در روایتی به این مهم اشاره می‌کند: «لقمان به فرزندش گفت: هرگاه با عده‌ای همسفر شدی، در کارهای مربوط به خودتان، با هم مشورت کن. بسیار به چهره‌شان تبسم کن. در زاد و توشه‌ات نسبت به آنان بخشنده باش. اگر تو را دعوت کردند، قبول کن و اگر از تو کمک خواستند، یاریشان کن و در سه چیز از آنان برتر باش: خاموشی، بسیاری نماز و بخشندگی در مرکب یا دارایی و یا توشه‌ای که همراه داری.» (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶)

۵-۱۱- مهربانی و مدارا

از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است که فرمود: «هیچ دو نفری همسفر نشدند مگر آنکه پاداش بزرگتر و محبت بیشتر خدا شامل آن کسی می‌شود که به رفیقش مهربانتر باشد.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۵۹) نیز ایشان فرموده است: «کسی که با همسفر

خویش بیشتر مدارا کند، پاداشش بیشتر و نزد خدا محبوبتر است.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۴) امام صادق (ع) می‌فرماید: «خوش-اخلاقی و خوش‌مشربی با همسفران و فروربردن خشم از آداب سفر است.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۴)

۵-۱۲- مروّت و جوانمردی

جوانمردی از ویژگی‌های مؤمن است. چه نیکوست که در سفر، این خلق و خو به نحو شایسته رعایت شود. امام جعفر صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «مردانگی در سفر عبارت است از: بخشیدن از ره‌توشه خود به همراهان، شوخی کردن به گونه‌ای که خشم خدا را همراه نداشته باشد، کم‌بودن مخالفت و ناسازگاری با همسفران و ترک بدگویی از همراهان پس از جدایی از آنان.» (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶) از امیرمؤمنان علی (ع) درباره مروّت و جوانمردی در حضر و سفر چنین نقل شده است: «مروّت و مردی در حضر، خواندن قرآن، همنشینی با دانشمندان، اندیشیدن و محافظت بر نمازهای جماعت است اما مروّت و جوانمردی در سفر، صرف کردن توشه، مخالفت‌نکردن با رفیقان و بسیار یادکردن خدا در هر بلندی و پستی و فرود آمدن، ایستادن و نشستن است.» (مجلسی: ۲۹۱)

۵-۱۳- شوخ‌طبعی و آوازخوانی

از عواملی که باعث لذت و شادی در گردش و سفر می‌شود، شوخی کردن و بذله‌گویی است. امام رضا (ع) از جد خود پیامبراکرم (ص) نقل می‌کند: «شش چیز از مروّت است: سه مورد آن در حضر و سه مورد در سفر. آنچه در حضر است، خواندن کتاب خدا، بنای خانه‌های او و دستگیری از برادران در راه خداست و آنچه در سفر است، بخشش توشه و مال، خوش‌خویی و مزاح در غیر نافرمانی خداوند است.» (کاشفی بیهقی، ۱۳۶۲: ۳۶۴) علاوه بر بذله‌گویی و مزاح، شعر و آوازخوانی نیز در سفر توصیه شده است. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «توشه مسافر، آوازخوانی و شعر است مادامی که در آن ناسزا و زشتی نباشد.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۱۳)

۵-۱۴- بخشندگی و هدیه‌دادن

گردش و سفر بایستی همراه با سخاوت و بخشش باشد. بخل و خست، سفر را بر همراهان تلخ می‌سازد. احادیث منقول از امامان (ع) هم این رویه را تأیید می‌کند. پیامبراکرم (ص) فرمود: «آیا آگاهتان کنم به بدترین مردم؟ گفتند: آری ای رسول خدا! پس فرمود: آنکه سفر کند و صله و عطای خود را مانع شود و بنده‌اش را بزند.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۷) از امام علی (ع) نقل شده است: «به چهره همسفران بسیار تبسم کن و نسبت به توشه‌ات بخشنده باش.» نیز می‌فرماید: «سکوت طولانی، بسیار نماز گزاردن و سخاوتمندی با همسفران، از آداب سفر است.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۵)

۵-۱۵- توجه کافی به محل اتراق

از نکات مهمی که مسافران و گردشگران بایستی در نظر داشته باشند، محل اتراق و اسکان در راه‌ها است. از خرد آدمی است در مکان‌هایی که احتمال خطر و ضرر جانی و مالی برایش داشته باشد، احتراز کند. از رسول اکرم (ص) نقل شده است: «چون شب‌هنگام خواستید اتراق کنید، سر راه و در کنار رودخانه فرود نیابید که محل درندگان و ماران است.» (مجلسی: ۲۹۲) حتی از امام صادق (ع) درباره عدم اتراق در مسیر سیل چنین نقل شده است: «در میان رودخانه فرود نیابید که مبادا سیلابی بیاید و به شما ضرر برساند.» (مجلسی: ۲۹۲)

۵-۱۶- خرید سوغات

خرید هدیه و سوغات از آداب سفر به شمار می‌رود چرا که هدیه، باعث جلب محبت و دوستی است؛ چنانچه گفته‌اند: انسان بنده نیکی است.^۲ اهمیت موضوع در حدیث نبوی به‌خوبی مشهود است: «هرگاه کسی از شما به سفر رفت، در بازگشت حتی اگر شده قطعه‌سنگی برای خانواده‌اش هدیه و تحفه بیاورد.» (محمدی ری‌شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶)

۱. رودخانه‌های عربستان به ویژه در مکه و مدینه، اتفاقی هستند و اغلب خشک. هنگام بارندگی به سبب سختی و نفوذناپذیری خاک در دره‌ها سیل به راه می‌افتد.
۲. الإنسان عبید الإحسان.

۵-۱۷- نامه‌نگاری

از دیگر آداب سفر، تداوم ارتباط میان دوستان است و این امر در گذشته به صورت نامه‌نگاری و در زمان حاضر به سبب پیشرفت علوم و فنون، به شکل‌های دیگر جلوه‌گر می‌باشد. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «پیوند میان برادران دینی آنگاه که پیش هم هستند، به شکل دیدار و در مسافرت، به صورت نامه‌نویشتن به یکدیگر است.» (کلینی، ج ۴: ۴۹۵)

۵-۱۸- بدرقه و استقبال

از سنت‌های پسندیده در میان مسلمانان بدرقه کردن مسافر و استقبال از او هنگام بازگشت از سفر می‌باشد. از امام صادق (ع) منقول است که هرگاه کسی از مکه می‌آمد، رسول اکرم (ص) به استقبالش می‌شتافت و می‌فرمود: «خداوند از تو پذیرفته، به تو برکت دهد و گناهانت را ببامزد.» (مجلسی: ۲۹۷) در حدیث دیگر نقل شده زمانی که حاجی از راه برسد، هر کس دست در گردن او بیندازد، چنان است که حجرا لاسود را بوسیده است.» (مجلسی: ۲۹۸-۲۹۷) در تاریخ، بدرقه ابوذر توسط امیرمؤمنان علی (ع) هنگام تبعید و رفتن او به ربه ذکر شده است (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۷۷). امام حسن عسکری (ع) به نقل از پدران بزرگوارشان می‌فرماید: «هنگامی که جعفر بن ابی طالب (ع) از حبشه بازگشت، رسول خدا (ص) به احترامش برخاسته، دوازده گام به استقبال او رفته، با او معانقه کرده سپس میان چشمانش را بوسیده و از خوشحالی دیدارش اشک ریخته است.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۶) اهمیت بدرقه کردن زمانی مشخص می‌شود که در تاریخ صدر اسلام، حتی بدرقه فرد غیرمسلمان توسط پیامبر اکرم (ص) دیده می‌شود (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۷۷). همچنین جایگاه بدرقه مسافر زمانی بیشتر روشن می‌شود که بدرقه‌کننده حتی اگر فاصله زیادی را طی کند که باعث بطلان روزه و شکسته شدن نماز شود، اشکالی بر آن وارد نیست. امام صادق (ع) یا امام باقر (ع) در این باره می‌فرماید: «اگر بدرقه‌کننده مسافتی را طی کرد که باعث افطار روزه و قصر نماز شد، اشکالی ندارد اما نماز کامل و گرفتن روزه ارجحیت دارد.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۷۸)

۵-۱۹- توقف در میان راه

برخی از مسافران و گردشگران تنها به مقصد سفر می‌اندیشند و نه تنها در بین راه خستگی از تن در نمی‌کنند بلکه از مکان‌های دیدنی مسیر هم لذت نمی‌برند. رسول خدا (ص) می‌فرماید: «هرگاه به مسافرت رفتید، در منزلگاه‌ها توقف کوتاهی داشته باشید.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۱) امام باقر (ع) نیز فرموده است: «زمانی که در زمین سرسبز و خرم سفر می‌کنید، به آرامی سیر کنید و زمانی که زمین خشک و بی حاصل را می‌پیمایید به سرعت بگذرید.» (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۸۱)

۵-۲۰- میهمانی دادن پس از بازگشت از سفر

از آداب مسافرت، ضیافت پس از سفر است که باعث مودت و دوستی بیشتر میان افراد می‌شود. این مسأله در حج و مسافرت‌های زیارتی بیشتر تأکید شده است. در حدیثی معتبر منقول است که مسافر را سنت است که چون از سفر بازگردد، برادران مؤمن خود را به ضیافت بطلبد (مجلسی: ۲۹۷).

۶- دعاها و ذکرهای سفر

لازم است که گردش و سفر بسان کارهای دیگر، با نام خداوند شروع شود. در قرآن کریم از زبان حضرت نوح (ع) آمده است: «در کشتی سوار شوید و به هنگام توقف و حرکت کشتی، خدا را بسیار یاد کنید.» (هود/۴۱) امام علی (ع) می‌فرماید: «با نام خدا حرکت کنید.» (سید رضی، ۱۳۸۴: خطبه ۷۹) از امام صادق (ع) نیز نقل شده است: «از جوانمردی و مروت در سفر است که مسافر، خدا را در هر بلندی، پستی، فرود آمدن، ایستادن و نشستن بسیار یاد کند.» (مجلسی: ۲۹۱)

در شریعت مقدس اسلام و به ویژه مذهب شیعه، هنگام آغاز سفر تأکید به بیان ادعیه و اذکاری شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «شخص برای خانواده‌اش بهتر از دو رکعت نماز به جا نمی‌گذارد؛ زمانی که می‌خواهد برای مسافرت از خانه خارج شود. سپس بگوید: اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْتَوْدِعُكَ نَفْسِیْ وَ اَهْلِیْ وَ مَالِیْ وَ دَرْیَتِیْ وَ دُنْیَایْ وَ اٰخِرَتِیْ وَ اَمَانَتِیْ وَ خَاتَمَهٗ عَمَلِیْ.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۶۶) بار پروردگارا! من حقیقتاً خود، خانواده، ثروت، فرزندان، دنیا، آخرت، امانت و پایان کارم را به تو می‌سپارم. از امام باقر (ع) یا امام صادق (ع) روایت شده است که فرمود: «هنگام سفر بگو: بار پروردگارا! راه رفتن مرا عبرت، سکوت مرا اندیشه و سخن مرا یاد خودت قرار ده.» (مجلسی: ۲۹۳) در این باره روایت دیگری از امام صادق (ع) نقل شده است: «زمانی که پیامبر در سفری فرود می‌آمد، سبحان الله می‌گفت و هرگاه راه می‌افتاد و سوار می‌شد، الله اکبر بر زبان جاری می‌کرد.» (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۱۳)

همچنین از امام صادق (ع) روایت شده است که چون اراده سفر می‌کرد، می‌فرمود: «اَللّٰهُمَّ خَلِّ سَبِیْلَنَا وَ اَحْسِن مَسِیْرَنَا وَ اَعْظِم

عافیتنا. «فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۶۶) بار خدایا! راه ما را باز کن و راه رفتن ما را نیکو گردان و تندرستی ما را زیاد نما. امام (ع) هنگام سوارشدن، این آیه شریفه را بر زبان جاری می‌کرد: «سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ». (زخرف/۱۳) پاک و منزّه است خداوندی که این مرکب را در اختیار ما قرار داد (برای ما رام کرد) و گرنه ما هرگز بر آن توانا نبودیم. (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۶۶) سپس هفت بار سبحان الله، هفت بار الحمد لله و هفت بار لا اله الا الله می‌گفت (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۸). از امام موسی بن جعفر (ع) نقل شده است: «هر کس به سفری برود، بگوید: ما شاء الله لا حول و لا قوة الا بالله. اللهم ايس وحشتي و اعني على وحدتي و اد غيبتي.» (مجلسی: ۲۸۹) تنها آنچه خداوند خواسته باشد، اجرا شود. نگهدار و توانایی جز خداوند نیست. پروردگارا! وحشتم را به انس تبدیل کن. مرا در تنهاییم یاری کن و غیبتم را به سرآور. از ایشان منقول است: «چون آهنگ مسافرت کردی، بر در خانهات بایست و سوره حمد، توحید و سپس فلق را از جهت مقابل و از طرف راست و چپ بخوان و سپس بگو: اللهم احفظني و احفظ ما معي و سلمني و سلم ما معي و بلغني و بلغ ما معي بلاغا حسنا.» (کلینی، ج ۴: ۳۲۰) بار پروردگارا! مرا و آنچه با من است، نگهدار باش و مرا و آنچه با من است، سالم بدار و مرا و آنچه با من است، به سلامتی به وطن برسان. حسن بن جهم از امام رضا (ع) نقل می‌کند که فرمود: «زمانی که از خانهات در سفر و حضر خارج شدی، بگو: بسم الله، امنت بالله، توكلت على الله، ما شاء الله، لا حول و لا قوة الا بالله.» (کلینی، ج ۴: ۳۲۲-۳۲۱) به نام خدا، به خداوند ایمان دارم و بر خداوند نسبت به آنچه که خداوند خواسته است، توکل کردم. جز پروردگار نگهدار و توانایی نیست.

شأن برخی دعاها برای زمانی است که فرد به منزلی وارد شود. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «یا علی! چون در منزلی فرود آمدی، بگو: اللهم انزلني منزلاً مبارکاً و انت خير المنزلين.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۲۰۰) بار پروردگارا! مرا به منزل و جایگاهی با برکت فرود آور که تو بهترین فرودآوردگانی. از امام صادق (ع) منقول است: «اگر مسافری در جایی ترسی داشته باشی، این آیه را بخواند: رَبِّ ادْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ و اُخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ و اجعل لي من لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.» (اسراء/۸۰) پروردگارا! مرا به قدم راستین داخل و به قدم راستین خارج ساز و به من از جانب خود بصیرت و حجتی روشن عطا کن که پیوسته یار و مددکار باشد. (قمی، ج ۱: ۶۵۷) نیز از ایشان روایت شده است: «کسی که در سفر، هر شب آیه الکرسی بخواند، خود و همراهانش سلامت بمانند.» (فیض کاشانی، ۱۳۵۵: ۸۲). در روایتی دیگر از حضرت منقول است: «هر که سوره عبس را در برگاه ای بنویسد و در هر راهی که می رود با خود داشته باشد، در آن راه جز نیکی نبیند و از مفاسد مسیر محفوظ خواهد بود.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۱۹۷)

۷- سفرهای نهی شده

بعضی سفرها در منظر اسلام مکروه یا حرام می‌باشند:

الف. سفری که به دین و به ویژه نماز آسیب برساند. امام علی (ع) می‌فرماید: «انسان نباید به سفری برود که می‌ترسد در آن به دین و نمازش لطمه‌ای وارد شود.» (حر عاملی، ج ۸: ۲۴۹) امام صادق (ع) در پاسخ به سؤال محمد بن مسلم درباره حکم مردی که در سفر جنب شده و چیزی جز برف و یخ، برای غسل کردن نمی‌یابد، فرمود: «در این جا موضوع ضرورت در میان است. او نباید بار دیگر به چنین جایی که به دین او لطمه می‌زند، سفر کند.» (حر عاملی، ج ۸: ۲۴۹)

ب. سفر که باعث دوری از خانواده شود. پیامبر اکرم (ص) در این باره می‌فرماید: «مسافرت بخشی از عذاب است و هرگاه فردی از شما سفرش را به پایان رساند، زود نزد خانواده خود رود.» (محمدی ری شهری، ج ۱، ۱۳۸۱: ۴۹۶) به نظر می‌رسد که منظور رسول اکرم (ص) از این سخن، برخی از مسافرت‌ها بوده و نه همه آنها و یا طولانی بودن سفر مورد نظر حضرت می‌باشد.

ج. سفری که در ماه رمضان باشد. در احکام شیعه سفر در ماه مبارک رمضان کراهت دارد؛ جز برای موارد ذیل (فصیحی، ج ۷، ۱۳۸۰: ۲۴-۲۳):

- سفر مکه معظمه
 - سفر برای جهاد در راه خدا
 - سفر برای به دست آوردن مال از ترس تباه شدن
 - سفر برای خداحافظی با برادر دینی
- د. سفرهایی که برای انجام کاری غیر شرعی انجام شود، نهی شده است. مثلاً سفر برای سرقت، ستم و فساد.
- ه. سفر طولانی که سبب خستگی مسافر می‌شود. امام صادق (ع) می‌فرماید: «سیر منازل، توشه را تمام، اخلاق را بد و جامه را کهنه می‌کند. مسافرت کردن، هجده روز است.» (مقدم، ۱۳۵۶: ۲۰۲)
- و. سفر زن بدون اجازه شوهر نهی شده است. البته حج تمتع از این امر مستثنا است.
- ز. سفری که باعث اذیت پدر و مادر شود.
- ح. سفر به منظور فرار از جهاد یا فرار از پرداخت بدهی‌هایی که زمان بازپرداخت آن فرا رسیده است.

نتیجه‌گیری

دین اسلام، در دستورات خود، بهره‌گیری از نعمت‌های الهی را سفارش می‌کند. یکی از این موهبت‌های الهی، بهره‌مندی از سفر و گردشگری است. در قرآن کریم و احادیث بدین امر سفارش شده و حتی در برخی کتب حدیث، فصلی بدان اختصاص داده شده است. نویسنده در این پژوهش با استفاده و بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و احادیث پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم (ع) در مقام پاسخ‌گویی به سؤال پژوهش برآمده و توانسته فرضیه خود مبنی بر جایگاه گردشگری در اسلام را بازکاوی و اثبات نماید. آداب سفر و گردشگری هم به مانند جایگاه آن در سیره رسول اکرم (ص) و امامان (ع) نمایان است.

منابع

- قرآن کریم.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۵۶). نهج الفصاحه. تهران: جاویدان. چاپ یازدهم.
- جوادی آملی (۱۳۹۲). مفاتیح الحیاه. قم: اسراء. چاپ ۱۱۹.
- حرّ عاملی، محمدبن حسن (بی‌تا). وسائل الشیعه. تصحیح و تحقیق میرزا عبدالرحیم ربانی. بیروت: دار احیاء تراث عربی.
- سوقندی، محمدرضا (بی‌تا). جهانگردی در اسلام، هشت مقاله برگزیده، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان.
- سید رضی (۱۳۸۴). نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی. قم: امیرالمؤمنین (ع). چاپ ششم.
- فصیحی، علی (۱۳۸۰). نمونه معارف اسلام. مشهد: محقق.
- فلسفی، محمدتقی (۱۳۴۸). گفتار فلسفی (جوان از نظر عقل و احساسات). تهران: معارف اسلامی.
- فیض کاشانی، ملا محسن (۱۳۵۵). برگزیده محجه البیضاء (آداب مسافرت). ترجمه اسدالله ناصح. تهران: محمدی.
- قمی، عباس (بی‌تا). سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار. تهران: فراهانی.
- کاشفی بیهقی سبزواری، کمال‌الدین حسین (۱۳۶۲). الرساله العلیه فی احادیث النبویه. تصحیح و تعلیق سید جلال‌الدین ارموی. تهران: علمی و فرهنگی. چاپ دوم.
- کلینی (بی‌تا). اصول کافی. ترجمه و شرح سید هاشم رسولی. تهران: فرهنگ اهل بیت.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۵ق). بحارالانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی (بی‌تا). حلیه المتقین. تهران: طاهری.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۱). منتخب میزان الحکمه. قم: دارالحدیث.
- مقدم، سید محمدتقی (۱۳۵۶). دستورات زندگی. بی‌جا: کتب مقدم. چاپ سیزدهم.
- میرطالبیان، سید محمدحسن (۸۰-۱۳۷۹). تأثیر عوامل جغرافیای منطقه‌ای در جذب توریست. رساله دکتری.
- نمازی شاهرودی، علی (۱۴۰۹). مستدرک سفینه البحار. قم: البعثه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی